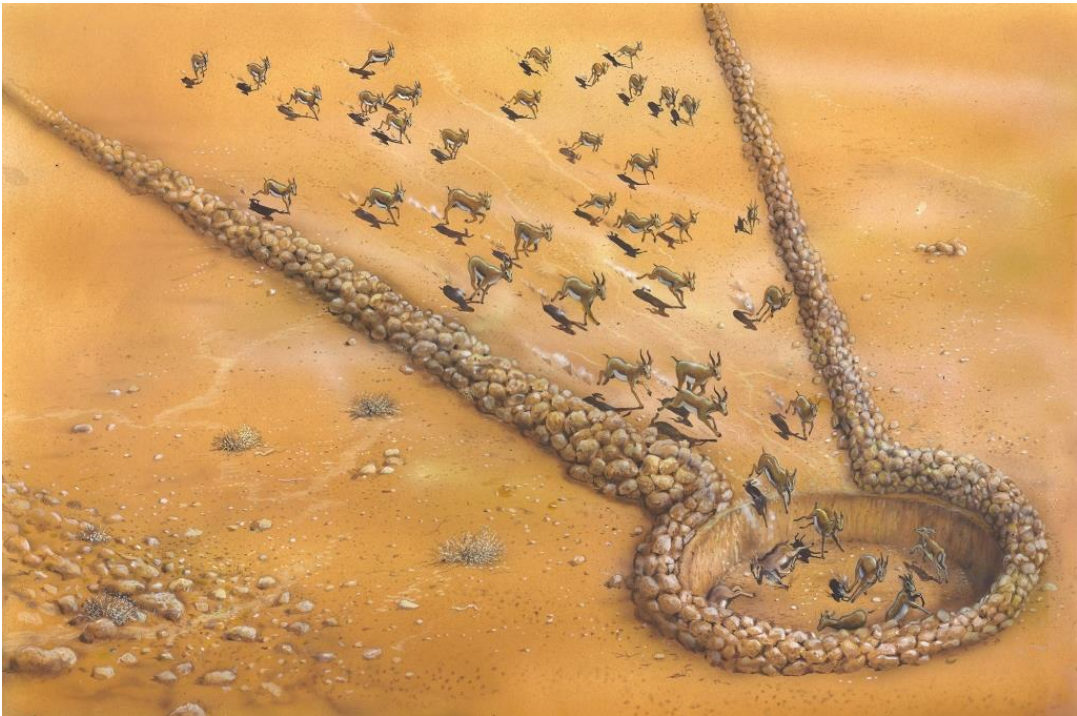

אבי פרבולוצקי

המחלקה למשאבי טבע, המכון
למדעי הצמח, מנהל המחקר
החקלאי – מכון וולקני

ציטוט מומלץ

פרבולוצקי א. 2024. ספר חדש על
חידה ישנה – ביקורת על הספר
"העדות האילמת של עפיפוני
המדבר: ציד והכחדות במדבריות
המזרח התיכון". *אקולוגיה וסביבה*
15(2).

ציד צבאים בעפיפון מדבר – הצעה לשחזור | איור: טוביה קורץ

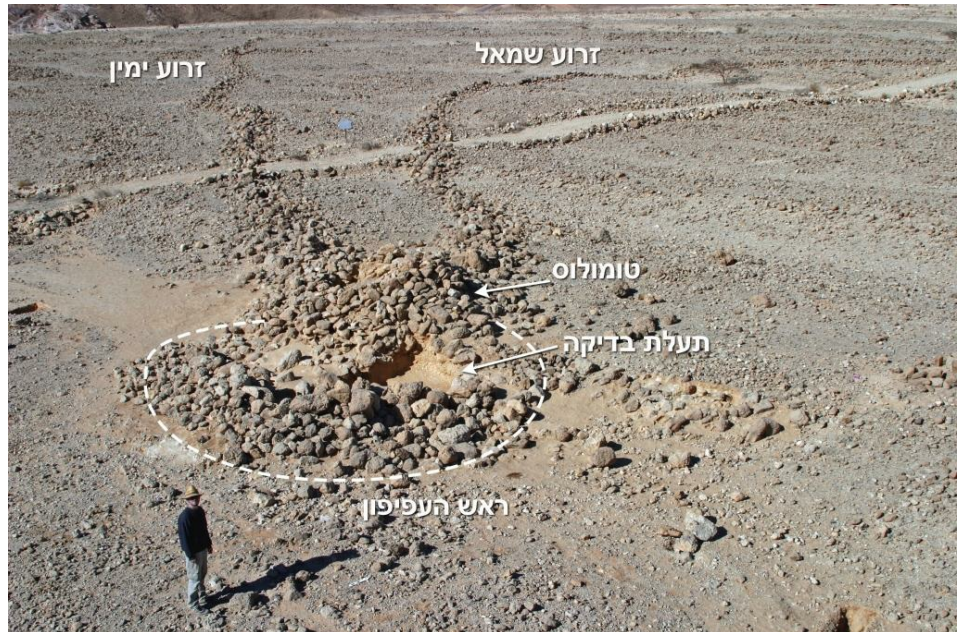
**ספר חדש על חידה ישנה – ביקורת על הספר
"העדות האילמת של עפיפוני המדבר: ציד
והכחדות במדבריות המזרח התיכון"**

7 באוגוסט, 2024

[גיליון קיץ 2024 / כרך 15\(2\)](#)

[בקצרה](#)

ברחבי המדבר המזרחי (ירדן וסוריה) נצפו מהאוויר שרידי מבנים מעשה ידי אדם שנדמו לעפיפונים (להלן - עפיפונים): גדורה עגולה וממנה יוצאות שתי זרועות ארוכות. מתקנים אלה העסיקו חוקרים ומתעניינים מאז הגילוי הראשון שלהם בשנות ה-20 של המאה שעברה על-ידי טייסי חיל האוויר הבריטי. למעשה, מידע ראשוני על התופעה נמצא בכתבי נוסעים שעברו במזרח התיכון כבר במאה ה-19. מחקר מפורט של המתקנים, מתקיים החל מאמצע המאה ה-20 בעיקר על-ידי ארכאולוגים שחפרו לא מעט עפיפונים במרחב הגדול המדובר. מחקרים פרטניים אלה לא ענו על שאלות הבסיס הקשורות לתופעת העפיפונים: למה שימשו המתקנים? אם לציד – מה צדו ואיך? מי בנה את המתקנים ועד מתי שימשו? האם יש מתקנים דומים בעולם? תמונה שלמה ומרחיבה של התופעה ותשובות לשאלות המרכזיות שהיא מעמידה, לא קיבלנו. הספר "העדות האילמת של עפיפוני המדבר: ציד והכחדות במדבריות המזרח התיכון"^[2] מאת פרופ' גיא בר-עוז (ארכאוזואולוג), פרופ' דן מלקינסון (אקולוג-ביולוג) ופרופ' דני נדל (ארכאולוג) מציג לראשונה לקורא ולמתעניין הישראלי תמונה מתכללת של התופעה על היבטיה השונים.

ראש עפיון, סמוך לקיבוץ סמר, במבט מסולם לכיוון צפון-מערב | צילום: דני נדל

אם נזכור שעדויות לשימוש בכלים לציד נמצאו כבר לפני כ-3 מיליון שנים, ושקביות בעלי החיים והצמחים, המציין את תחילת החקלאות, התרחש לפני 10,000–15,000 שנים, אזי ברור שלאורך מרבית חייו היה האדם הקדמון ציד. מה מעט אנו יודעים על תקופה ארוכה זו, שהייתה כה משמעותית בהתפתחות אבותינו מכל בחינה והיבט. דלות הממצא החומרי והיעדר כתב ותיעוד של היסטוריה ארוכה זו הופכים את השלב שהאדם הקדמון היה ציד מלקט – לעולם. היות שמקובל כיום שהעפיונים היו מתקני ציד שתפקדו לאורך אלפי שנים, מחברי הספר שופכים אור על האדם כצייד, כרקע לדיון על העפיונים. למזלנו, בקרבת אתרי עפיונים נמצאו לא אחת ציורי סלע המציגים את עולם החי הקדום ואפילו סצנות ציד. ממצאים אלה מסייעים בשחזור שיטות ציד בכלל ושיטת ציד בעזרת עפיונים בפרט.

מטבע הדבר, חלק נכבד של הספר מוקדש לעפיונים עצמם – גילם, מיקומם, תפקודם, וחלק נוסף מוקדש לבונים הקדומים. כך מתגלה לעינינו תופעה כמעט חובקת עולם מבחינה גאוגרפית תוך שינויים צורניים ותפקודיים באזורים שונים ואצל חברות ציידים שונים. מי מאיתנו שראה בחייו, בנגב או בסיני, עפיון בודד או מספר מתקנים, נחשף לתמונה מורכבת ומעניינת בהיקפה. תמונה זו נעשית אותנטית בעזרת תיעוד כתוב של נוסעים וחוקרים ברחבי המזרח התיכון (וגם באזורים אחרים) בעקבות צפייה בצידי שנעשה בעזרת העפיונים, בעיקר ברחבי המזרח התיכון אבל גם במרכז אסיה ובצפון אמריקה. כל אלה, יחד עם תוצאות חפירות ארכיאולוגיות, מרכיבות תמונה אחודה, המוצגת בספר.

המחברים ממשיכים וצובעים את התמונה, ומוסיפים דיון על זהותם של בעלי החיים שהיוו מטרה לבוני המתקנים – צבאים לסוגיהם, ראמים, פראים ועינים. מעניין לציין שבנגב יש מעט ציורי סלע של צבאים, בעוד שהם היו, קרוב לוודאי, המטרה המרכזית של הציידים. לעומתם, יעלים, השכיחים בציורים, חיים בנופי מצוקים והרים וכנראה לא ניצודו בעפיונים. הגיון בצורה ובמבנה של המתקנים ברחבי העולם מבטא לא רק שונות תרבותית, אלא גם עולם חי מקומי המשתנה מאזור לאזור וצורות של מלכודות המותאמות לטופוגרפיה המקומית. הספר מרחיב בנושא הזואולוגי, וקושר את פריסת מתקני הציד לתנועת בעלי החיים, הנאלצים, בעיקר בנופים יובשניים, לנדוד בעקבות משאבים כמו מים ומרעה, שבאופיים עונתיים ומתכלים.

ראש עפיון, סמוך לנחל אשל (שהוא ערוץ הנשפך אל נחל פארן, במרכז הנגב) במבט לכיוון צפון-מערב. הזרועות משתפלות בתלילות רבה אל הראש שהשתמר היטב, למרות מיקומו בערוץ תלול | צילום: גיא בר-עוז הספר מתכתב עם נושא שמעסיק חובבי טבע ושומרי טבע רבים בעולם – ההכחדות של חיות בר רבות. באופן טבעי אנו מטילים, ובצדק, חלק נכבד מהאחריות לתופעה על האדם המודרני בן-זמננו, וקוראים לו לתקן את דרכיו. עם זאת, הספר שלפנינו מראה עד כמה ארוכה ההיסטוריה של ניצול הטבע, ועד כמה פוגענית היא הייתה. נראה שמעולם לא התקיימו איזון ושיווי משקל בין הציידים לניצודים. בהקשר זה ראוי להזכיר את הספר [הכחדות ותמורות: עולם החי בעברה של ארץ ישראל](#), שכתבו הזואולוג פרופ' יורם יום-טוב ומיועדנו פרופ' גיא בר-עוז, שמרחיב את התמונה להכחדות בישראל. ואם נחזור לעפיפונים, די לקרוא את הקטע המזעזע ומכמיר הלב של הזואולוג-צייד ישראל אהרונז על טבח מאות צבאים באירוע ציד אחד בעזרת עפיפון במדבר המזרחי במחצית הראשונה של המאה ה-20:

"כדי לצוד מאות צבאים בבת אחת גדרו הבדוים שטח עצום, המתפרש על פני קילומטרים רבים, בצורת משולש כביר. בחומה הגבוהה בהרבה מקומת אדם קרעו חלונות, ולפני כל חלון כרו שוחה עמוקה. משראו הבדוים חשיף [=עדר קטן, א"פ] צבאים נודד לתומו, כווננו אותו מזה ומזה, כלאחר יד, אל הפְּכָרָת, שפתחה היה רחב מאוד. מצודת נוכלים זאת דמתה במראה לנוף המדבר, כי מחמרו נבנתה, ובלב הצבאים לא עוררה כל חשד. אך נכנסו מאות אחדות מהם אל הפכרת באו הבדוים במרוצה מימין ומשמאל, הקיפו את פתחה והתחילו לצווח צווחת פראים, כדי להפחיד את הצבאים המסכנים. הנלכדים ביקשו להם מפלט, וקפצו אל עבר החלונות, אך לא יכלו לטפס ולהגיע אליהם. הם צנחו מעל החומה – ונפלו לתוך השוחות הפעורות לרגליהם. רבים הוצאו לעינינו מרוסקי-איברים, ואנקת מותם שברה את ליבנו. אולם הבדוים לא שמו ליבם לילל קורבנותיהם, ולפני שנפחו את נפשם שחטום אחד אחד במאכלת שבידם, כי פגר תתעב נפשם, ואכילתו אסורה להם על פי דתם. הם עמסו את הצידה על גמליהם והביאוה אל המחנה. כאן פשטו את העורות

ומלחו את הבשר למשמרת לימי רעב".

– אהרוני, 1946 (עמ' 32–33) ^[1]

לא ניתן להביא ציטוט זה מבלי להידרש למשמעות המילה פִּכְרָת המשמשת את אהרוני לתיאור מלכודת הצייד. בספר מסבירים המחברים כי יש הסבורים שזהו השם המקראי של מלכודות הצייד "על שם 'בְּנֵי פִּכְרָת הַצְּבָיִים' (עזרא ב, נ) המוזכרים בין שמות העולים ליהודה", ומבארים כי "ייתכן שזו הייתה קבוצה אתנית (או שבט) שהתמחתה בצייד צבאים באמצעות עפיפונים".

לסיכום, מדובר במפעל חשוב של ריכוז מידע מתחומים שונים וציור תמונה מרתקת של התנהלות אנושית בסביבות שונות, שעניינה ציד וניצול עולם החי הקדום. הספר משכיל להרחיב מבט, ומחיה גלי אבנים ושורות אבנים הפזורים במדבר וצורתם עדיין – שהממצא החומרי שבהם דל יחסית – לכדי תמונה אנושית-זואולוגית חיה ומרתקת.

העדות האילמת של עפיפוני המדבר

ציד והכחדות במדבריות המזרח התיכון

גיא בר־עוז ♦ דן מלקינסון ♦ דני נדל

מקורות

1. אהרוני י. 1946. זכרונות זואולוג עברי. תל-אביב.
2. בר-עוז ג, מלקינסון ד ונדל ד. 2024. העדות האילמת של עפיפוני המדבר: ציד והכחדות במדבריות המזרח התיכון. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.